සසප/ ලෝසවෙඅ ගිම්හාන පාසල 2005

තෙවැනි දේශනය: බොල්ශෙවික්වාදයේ සම්භවය හා "කල යුත්තේ කුමක් ද?"

5 වන කොටස

Lecture three: The Origins of Bolshevism and *What Is To Be Done?* Part 5

ඩේවිඩ් නෝර්ත් විසිනි
2005 සැප්තැම්බර් 10

2005 අගෝස්තු මස 14 වැනි දා සිට 20 වැනි දා දක්වා මිචිගන්හි ඈන් ආර්බර්හි දී පැවැත්වුනු සමාජවාදී සමානතා පක්ෂයේ/ලෝසවෙඅ ගිම්හාන පාසැලෙහි දී ලෝක සමාජවාදී වෙබ් අඩවියේ කර්තෘ මන්ඩල සභාපති ඩේවිඩ් නෝර්ත් විසින් පවත්වනු ලැබූ බොල්ශෙවික්වාදයේ සම්භවය හා "කල යුත්තේ කුමක් ද?" යන දේශනයේ පස් වන කොටස යි මේ. දේශනයේ 1, 2, 3, කොටස් 2006 මාර්තු 24, 28, 30, දිනයන්හි පල කර ඇති. එම ලිපි ලේඛනාගාරය වෙතින් බාගත හැක. 4වන කොටස ඊයේ පලවිය. මේ දේශනය කොටස් හතකින් පල කෙරේ.

මෙය පාසැලෙහි පැවැත්වුනු තෙවැනි දේශනය යි.

කල යුත්තේ කුමක්ද? කෘතිය පිලිබඳ ධනපති විචාර

මෙම ඡේදයෙන් යලි යලිත් හෙලා දැක ඇත්තේ ඒවා බොල්ශෙවික්වාදයේ ආඥාදායකත්වය කරා වූ අනාගත පරිනාමයක විෂබීජ ගැබ් කොට ගත් බොල්ශෙවික් "ප්‍රභූ වාදයක්" සාරවත් ම අයුරින් ප්‍රකාශයට පත් කොට ඇති බව පවසමිනි. 'නපුරෙහි බිජුවට' නමින් හිටපු ට්‍රොට්ස්කිවාදියෙකු වන රොබින් බ්ලික් විසින් ලියන ලද කෘතියක, අප ඉහත දී උපුටා ගත් අවසාන වාක්‍යය (ලෙනින් "වෘත්තිය සමිතිවාදී ප්‍රයත්න ධනේශ්වරයේ අත්තටු යටතට පත් වීම" සම්බන්ධව ලියූ) පිලිබඳව මෙසේ සඳහන් කැරෙයි: "(එය) මාක්ස්වාදී 'ශාස්ත්‍රීය භාවය' ආරක්ෂා කිරීමෙහි ලා බෙහෙවින් උනන්දු වූවකු විසින් සාමාන්‍යයෙන් කරන ලදැයි සලකන කල්හි, ආන්තිකව ම අසාමාන්‍ය සූත්‍රගත කිරීමකි. සාහසික බවින් එය, ජර්මානු සමාජ ප්‍රජාතන්ත්‍රවාදී එඩුවාඩ් බර්න්ස්ටයින් විසින් මාක්ස්වාදයට ගෙන එන ලද කවර සංශෝධනයකට වුව නොසම නො වේ.... මාක්ස් හා එංගල්ස් කිසි විටෙක නොකල දෙයක් නම්, දේශපාලන 'ප්‍රභූවාදයේ' හා සංවිධානාත්මක ප්‍රයෝජ්‍යතාවාදය සඳහා සිතාමතා සැකසූ න්‍යාය ධර්මයක් බවට තම ලේඛන විස්තාරනය කිරීම යි."[16]

විශ්වවිද්‍යාලයීය දාර්ශනිකයෙකු වූ ලෙසෙ(Z)ක් කොලකොෆ්ස්කිගේ 'මාක්ස්වාදයේ ප්‍රධාන දහරා' නම් 1978 දී මුල්වරට පල කරන ලද වෙලුම් තුනකින් යුත් සුප්‍රකට කෘතියේ මෙම තර්කය වඩා සවිස්තරාත්මක ලෙස වර්ධනය කෙරී ඇත. කම්කරුවන්ගේ ස්වයංසිද්ධ ව්‍යාපාරය සමාජවාදී විඥානයක් වර්ධනය කර ගැනීමෙහි අසමත් බවටත්, එහෙයින් එහි පවතින්නේ ධනපති විඥානය බවටත් වන ලෙනින්ගේ අවධාරනය, ඔහු "අලුත් කථාවක්" ලෙස බැහැර කරයි. කොලකොෆ්ස්කිට අනුව ඊට ද වඩා කනස්සල්ලට හේතු වන්නේ, කම්කරු ව්‍යාපාරය සමාජවාදී පක්ෂයක් මගින් නොමෙහෙයවෙන කල්හි එය ධනේශ්වරවාදී ස්වභාවයක් අත් කර ගත යුතු ය යන නිගමනය යි. "මීට පරිශිෂ්ට වශයෙන් වන දෙවැනි නිගමනයක් වෙයි: කම්කරු පන්ති ව්‍යාපාරය එහි සැබෑ අරුතින් ගත් කල, - එනම්, විප්ලවවාදී දේශපාලන ව්‍යාපාරයක් - අර්ථ දක්වනු ලබන්නේ කම්කරුවන්ගේ ව්‍යාපාරයක් වීමෙන් නො ව, නිවැරදි දෘෂ්ටියක් - එනම්, අර්ථ දැක්වීමෙන් 'නිර්ධන පන්තික' වන මාක්ස්වාදී දෘෂ්ටිය - අත්පත් කොට ගෙන සිටීමෙනි. වෙනත් වචනවලින් කිව හොත්, විප්ලවවාදී පක්ෂයේ පන්ති ස්වභාවය අර්ථ දැක්වීමෙහි ලා එහි පන්ති සංයුතියෙහි ඇති වැදගැම්මක් නැත."[17]

තව දුරට ද, කොලකොෆ්ස්කි නරුම වක්‍රෝක්තීන් යොදා ගනිමින්. "පොදුවේ නිර්ධන පන්තියේ අනුභූතික විඥානය එය පසුපසින් ලැගසිටින නමුත්, පක්ෂය, එම පන්තියේ 'ඓතිහාසික' අවශ්‍යතාව කුමක් ද හා ඕනෑ ම නිශ්චිත මොහොතක එහි යථානුභූත විඥානය විය යුතුව ඇත්තේ කුමක් ද යන්න දන සිටිතැ" [18] යි සමච්චල් කරයි. කම්කරු ජනතාව තම වැඩ පිලිවෙලට නොඑකඟ වන හා එය වටහා ගැනීමට පවා

අපොහොසත් වන නමුදු, එමගින් කම්කරු පන්තියේ අවශ්‍යතා ප්‍රකාශයට පත් වෙතැයි, කුඩා දේශපාලන පක්ෂයක් විසින් කෙරෙන හාස්‍යජනක උදම් ඇනීම හෙලිදරව් කෙරෙන මේ වර්ගයේ සටහන් අත්‍යන්ත ලෙස ම ප්‍රඥාවන්ත විය යුතු යැයි එහි කතුවරයා සිතා සිටියත් මේ වර්ගයේ තර්ක ප්‍රඥාවන්ත ලෙස පෙනී යන්නේ යමෙකු වඩාත් පරෙස්සමින් ඒවා පිලිබඳව සිතා බැලීමට කරදර නොවන තාක් පමනකි.

කොලකොව්ස්කිගේ තර්කය නිවැරදි නම්, කම්කරු පන්තික වේවා ධනපති පන්තික වේවා, කවර දේශපාලන පක්ෂයකින් වුව කවර පලක් ද? අවසානයේ ගත් කල සියලු දේශපාලන පක්ෂයෝ ද, ඒවායේ නායකත්වයෝ ද, පුලුල් සමාජයීය ජන කොට්ඨාසයක නාමයෙන් කථා කරන හා එහි අවශ්‍යතා ප්‍රකාශයට පත් කරන බැව් නො පවසත් ද? ධනපති පන්තියේ ඉතිහාසයට යමෙක් එබී බැලුව හොත් පෙනී යන්නේ කුමක් ද? පන්තියක් ලෙස එහි අවශ්‍යතා හඳුනා ගැනීම, අර්ථ දැක්වීම හා ප්‍රකාශයට පත් කිරීම යම් දේශපාලන පක්ෂ විසින් කරන ලද ද, ඒවායේ නායකයන්ට, තමන්ගේ පන්තිය හෝ අඩු ම තරමින් එහි වැදගත් ම කොටස් හෝ තමන් සටන් කල ඉදිරිදර්ශනයට හා වැඩ පිලිවෙලට දිනා ගන්නා තුරු කටයුතු කිරීමට සිදු වූයේ විපක්ෂයේ කුඩා සුලුතර කන්ඩායම් ලෙස ය, ඇතැම් විට නීති විරෝධී තත්වයන් යටතේ ය.

පාරිශුද්ධතාවාදය එංගලන්තය තුල (Puritanism), නැගී එන ධනේශ්වරයේ අධිකාරී ප්‍රවනතාව ලෙස ඉස්මතු වී, ක්‍රොම්වෙල්ගේ නායකත්වය යටතේ ස්ටුව(ර්)ට් රජ පෙලපත පෙරලා විප්ලවය ජය ගැනීමට පෙර, අඩසියවසක් ආගමික-දේශපාලනික ප්‍රවනතාවක් ලෙස පැවැතුනි. ඉන් වසර එකසිය පනහකට පසු, දේශපාලනීකරනය වූ රූසෝවාදීන්ගේ ජැකොබින් පක්ෂය, 1789 හා 1792 අතර ධනේශ්වරයේ හා සුලු ධනේශ්වරයේ කටුක අභ්‍යන්තර කාන්ඩමික අරගල තුලින් ඉස්මතු වී ප්‍රන්ස විප්ලවයේ නායකත්වයට පත් වූයේ ය. විප්ලවයට පෙර යුගයේ පටන් වර්තමානය දක්වා ඇමරිකානු ඉතිහාසය සැලකිල්ලට ගත්ත ද, මේ හා සැසඳෙන උදාහරන නොඅඩුව ඉදිරිපත් කල හැකි ය.

පන්තියක "වෛෂයික" අවශ්‍යතා ප්‍රකාශයට පත් කෙරෙන ප්‍රතිපත්තීන් - එනම්, එම පන්තියේ දේශපාලන, සමාජ හා ආර්ථික අවශ්‍යතා ඉහල තලයකට නැංවීම සඳහා ඇවැසි කොන්දේසි හඳුනා ගෙන වැඩ පිලිවෙලක් තුල ඒවා සංග්‍රහ කිරීම වශයෙන් ප්‍රකාශයට පත් වන ප්‍රතිපත්තීන් - එම පන්තියේ බහුතරයක් විසින් හෝ ඇතැම් විට සැලකිය යුතු තරමේ පිරිසක් විසින් පවා හෝ දෙන ලද මොහොතක නො හඳුනා ගැනීමට ඉඩ ඇත. ඉතිහාසය විසින් සැකයකට ඉඩ නො තබා ප්‍රදර්ශනය කොට ඇත්තේ, වහල් භාවය අහෝසි කිරීම, ඇමරිකානු ජාතික රාජ්‍යය තහවුරු කිරීමට හා ධනපති කර්මාන්ත සහ ආර්ථික වර්ධනයේ දැවැන්ත ත්වරනයක් ඇති කිරීමට ද හේතුභූත වූ බව ය. එතකුදු වුවත් වහල් භාවයට එරෙහි සටනේ දේශපාලනික පෙරටු බල ඇනිය වූ ඇබොලිෂනිස්ට්වරුන්ට, දකුන සමග යුද වැදීමට සිදු වෙතැයි බිය වූ හා ඊට එරෙහි වූ උතුරුදිග ප්‍රාන්තයන්හි ධනේශ්වරයේ බලගතු ප්‍රතිරෝධයට එරෙහිව දශක ගනනාවක් ඇදී ගිය කටුක අරගලයක් කිරීමට සිදු විය. සංඛ්‍යාවෙන් සුලු පිරිසක් වූ ඇබොලිෂනිස්ට්වරු, උතුරුදිග ව්‍යාපාරිකයන්ගේ, වෙලඳුන්ගේ, ගොවියන්ගේ හා මෙතැන දී නාගරික කම්කරුවන්ගේ ද අතිමහත් බහුතරයකට වඩා ඉතා හොඳින් ඇමරිකානු ජාතික රාජ්‍යයේ හා උතුරුදිග ධනේශ්වරවාදයේ දීර්ඝ කාලීන වර්ධනයට වඩාත් හිතකර වන්නේ කුමක් දැයි අවබෝධ කොට ගෙන සිටිය හ. ඇත්ත වශයෙන් ම, දහනව වන සියවසේ මුල් භාගයේ දී ඇබොලිෂනිස්ට්වරු සිය වැඩ පිලිවෙලවල් හා ක්‍රියාකාරීත්වය, එවන් නිශ්චිත පන්තිමය පද භාවිතයෙන් පැහැදිලි කිරීමට උත්සාහ නො කල බැව් සැබෑ ය. එහෙත්. ඔවුන් විසින්, නැගී එන උතුරුදිග ධනේශ්වරයේ වඩාත් ම දේශපාලනික දූරදර්ශී කොටස් විසින් වටහා ගැනුනු එම පන්තියේ අවශ්‍යතාවන්, තමන්ගේ කාලයට උචිත වූ භාෂාවකින් ප්‍රකාශයට පත් කරන ලදැයි යන සත්‍ය කරුන එමගින් යටපත් නො වේ.

ධනේශ්වරයේ වෛෂයික අවශ්‍යතා අර්ථ දක්වමින් ඒ වෙනුවෙන් එම පන්තියේම විශාල කොටස්වල විරුද්ධත්වය මධ්‍යයේ ඊට එරෙහිව දේශපාලන පක්ෂයක් සටන් වැදීමේ මෑත කාලීන උදාහරනයක් රූස්වෙල්ට් යටතේ ඩිමොක්‍රටික් පක්ෂයෙන් පෙන්වා දිය හැකි ය. කම්කරු පන්තියට සැලකිය යුතු තරමේ සහන ද ඇතුලත් වන, බරපතල සමාජ ප්‍රතිසංස්කරනයකින් තොරව එක්සත් ජනපදයේ ධනවාදය රැක ගත නොහැකි බව ඒත්තු ගත් ඇමරිකානු ධනේශ්වරයේ - නිශ්චිතව ම සුලුතරයක් වූ - කන්ඩායම ඔහු නියෝජනය කලේ ය.

තවත් කරුනක් පෙන්වා දීමට ඉඩ දෙන්න. පාලන තන්ත්‍රයන් හි ප්‍රමුඛතමයෝ, සිය වෛෂයික අවශ්‍යතා හඳුනා ගැනීමට දේශපාලන විද්‍යාවේ, සමාජ විද්‍යාවේ, ආර්ථික විද්‍යාවේ, ජාත්‍යන්තර කටයුතු පිලිබඳ ආදි වශයෙන් විවිධ ක්ෂේත්‍රයන්හි විශේෂඥයන් ලක්ෂ සංඛ්‍යාත පිරිසකගේ සේවය ලබා ගනිති. මා විසින් පසුව පැහැදිලි කෙරෙන හේතූන් මත, සාමාන්‍ය ධනපතියෙකුට, එවන් සාමාන්‍ය කම්කරුවෙකුට වඩා තම සැබෑ අවශ්‍යතා ගැන වටහා ගැනීම පහසු ය. කෙසේ වුව ද, පාලක පන්තියේ ප්‍රතිපත්ති සංග්‍රහය යනු කිසි ලෙසකින් වත් හුදෙක් "සාමාන්‍ය" ඇමරිකානු ව්‍යාපාරිකයෙකුගේ හෝ "සාමාන්‍ය" කෝටිපති සමාගම්

සමූහයක විධායකයෙකුගේ පවා, සිතුම්පැතුම්වල සෘජු පිලිබිඹුවක් විය නොහැකි ය.

සමාජවාදී පක්ෂය හා විඥානයේ වර්ධනය අතර සම්බන්ධය පිලිබඳ ලෙනින්ගේ සංකල්පවලට මාක්ස්වාදී පදනමක් නැතැයි ප්‍රකාශ කිරීමේ දී කොලකොව්ස්කි, මාක්ස් හා එංගල්ස් මෙම විෂයය පිලිබඳව සැබවින් ම ලියූ දේ සරලව ම නො තකා හරී. 1844 දී ලියන ලද "ශුද්ධ වූ පවුල" කෘතියෙහි, සාමජවාදී වැඩ පිලිවෙල සංග්‍රහ කිරීමේ දී මාක්ස් හා එංගල්ස් මෙසේ පැහැදිලි කරති:

"එය ඒ හෝ මේ නිර්ධනයා හෝ වේවා සාකල්‍යයෙන් නිර්ධන පන්තිය ම වේවා. මේ මොහොතේ තම ඉලක්කය ලෙස සලකන්නේ කුමක් ද යන්න පිලිබඳ ප්‍රශ්නයක් නො වේ. එය, නිර්ධන පන්තිය යනු කුමක් ද සහ, නිර්ධන පන්තියේ එම පැවැත්මට අනුව ඓතිහාසිකව ඔවුන්ට කරන්නට සිදුව ඇත්තේ කුමක් ද යන්න පිලිබඳ ප්‍රශ්නයකි. එහි ඉලක්කය ද ඓතිහාසික ක්‍රියාකාරිත්වය, අද දින ධනේශ්වර සමාජයේ සමස්ත සංවිධානයේම හා තමන්ගේ ම ජීවන තතුවලම යෝධ සෙවනැල්ලෙන් එලිපිට ම හා නො වැලැක්විය හැකි පරිදි වැසී පවතී."[19]

'කල යුත්තේ කුමක් ද ?' කෘතියට පහර දෙන තවත් පොතක් ඉහත උපුටා දැක්වූ ඡේදය ම ගෙන හැර දක්වයි. එහෙත් ඒ කොලකොව්ස්කි මෙන් හුදෙක් ලෙනින් පමනක් අපකීර්තියට පත් කිරීමට නො වේ. බ්‍රිතාන්‍ය ඉතිහාසඥ නීල් හාර්ඩිංගේ ආස්ථානය වන්නේ ලෙනින් සැබවින් ම සම්භාව්‍ය මාක්ස්වාදියෙකු බව යි. 'කල යුත්තේ කුමක් ද ?' කෘතියෙහි ඉස්මතු කෙරෙන සංකල්ප පදනම් වන්නේ මාක්ස් විසින් ම ලියන ලද 'ශුද්ධ වූ පවුල' කෘතියෙහි ඇති දේ මත ය. එබැවින්, හාර්ඩිංට අනුව, "නිර්ධන පන්තිය සංවිධානයෙහි, ඔවුන්ගේ කම්කටොලු ප්‍රකාශයට පත් කිරීමෙහි හා ඔවුන්ගේ දේශපාලන අරගලයට නායකත්වය දීමෙහි ලා සමාජවාදී බුද්ධිමතුන්ට පවරා ඇති වරප්‍රසාදිත කාර්ය භාරය වූ කලී මාක්ස්වාදයේ ලෙනින්වාදී අපගමනයක් නො ව, සමස්තයක් ලෙස මාක්ස්වාදී උද්ධච්චකමට ම ප්‍රමුඛ වූ ලක්ෂනයකි. මාක්ස් (හා ඉන් පසු බිහි වූ සෑම මාක්ස්වාදියෙකු මත්) විසින්, නිර්ධන පන්තියේ දීර්ඝ කාලීන අවශ්‍යතාවේ හා අරමුනු පිලිබඳව කවර හෝ නිර්ධනයෙකු හෝ නිර්ධනීන් කන්ඩායමක් සතු විය හැකි අවබෝධයට වඩා දුරවබෝධ දැනුමක් තමන් සතු වෙතැයි උපකල්පනය කල යුතුව තිබිනි."[20]

ලෙනින් විසින් මාක්ස් සංශෝධනය කෙරුනු බව කොලකොව්ස්කි පවසන අතර, හාර්ඩිං තිර කොට කියා සිටින්නේ ලෙනින්, මාක්ස් මත තමා පදනම් වී ගත් බව ය. 'කල යුත්තේ කුමක් ද ?' කෘතිය පිලිබඳ මේ දෙදෙනාගේ ම හෙලා දැකීම ගලා එන්නේ සමාජවාදී පන්ති විඥානය දේශපාලන පක්ෂයක් විසින් කම්කරු පන්තිය තුලට ගෙන ආ යුතු බවටත්, තමන්ගේ වැඩ පිලිවෙල කම්කරු පන්තියේ වෛෂයික අවශ්‍යතා නියෝජනය කරන බැව් ඕනෑ ම පක්ෂයකට කිව හැකි බවටත් එතුල කෙරෙන ප්‍රකාශ ප්‍රතික්ෂේප කිරීම තුලිනි. වෛෂයික සත්‍යය පිලිබඳ මාක්ස්වාදී ආස්ථානය ව්‍යුත්පන්න කෙරෙන්නේ විද්‍යාවේ ආභාසයෙනි. එනම්, ලෝකය, වෛෂයික අර්ථයෙන් ගත් කල, දැන ගත හැකි හා නීතීන්ගෙන් බැඳුනු එකක් බවටත්, "ක්‍රමානුකූල, සාමාන්‍යයීකෘත (හෝ 'වෛෂයික') විද්‍යාත්මක ඥානය, ක්ෂනික අත්දැකීම් විසින් ලබා දෙනු ලබන 'මනෝ මූල' ඥානයට වඩා උසස් කොට සැලකිය යුතු බවට"ත්[21] වූ විශ්වාසයෙනි.

වෛෂයික සත්‍යය යනු, මහජන මතයේ සලුපටෙන් ව්‍යුත්පන්න කොට ගත් ප්‍රතිඵලවලින් පරිබාහිරව, ඇතැම් විට ඊට ප්‍රතිවිරුද්ධව පවා, සැලකිය යුත්තකැයි යන මාක්ස්වාදී සංකල්පයට හාර්ඩිං පහර දෙයි. හේ මෙසේ ලියයි:

"පක්ෂය පිලිබඳ එහි න්‍යායෙහි මූලික පදනම සම්බන්ධයෙන් ගත් කල, ලෙනින්වාදය යනු මුලුමනින් ම මාක්ස්වාදයේ දරුවෙකි. (මාක්ස්වාදය මෙන් ම) එය ද, තමා සතුව විශේෂ වර්ගයක ඥානයක් ඇතැයි යන කියමන මත ද, නිර්ධන පන්තියේ අභිප්‍රාය හුදෙක් කම්කරුවන් අතර කෙරෙන මත විමසීමකින් සොයා ගත නොහැකි ය යන උද්ධච්ච තර්කය මත ද පදනම් වෙයි."[22]

තත්කාලීන, හිටපු වාමාංශික විශ්වවිද්‍යාල උගතුන් විසින් ඒ සා ප්‍රේමයෙන් බඳනා ලද විලාසිතාකාරී පශ්චාත් නූතන වාදයේ - විද්‍යාත්මක ඥානය යනු හුදෙක්, එහි අන්තර්ගතයේ සාරභූත ගුනයට මුලුමනින් ම අසම්බන්ධිත හේතූන් මත, සංස්කෘතියෙන් අඩු සහායක් ලද සෙසු ප්‍රකාශන විධීන් අභිභවා තම කල්පිතයන් තහවුරු කිරීමට සමත් වූ "වරප්‍රසාදිත" අනුශාසනා ක්‍රමයක් පමනකැයි යලි අර්ථ දැක්වී ඇති ඒ පශ්චාත් නූතන වාදයේ - පාරිභාෂික වාංමාලාවලින් සන්නද්ධව හාර්ඩිං, මාක්ස් හා ලෙනින් යන දෙදෙනා ම දායක වූ "ඓතිහාසික සමීපතාව පිලිබඳ ඡායාත්මක ප්‍රකල්පිතය"ට පහර දෙයි. මේ කවර නම් ප්‍රකල්පිතයක් ද?

"සමාජ ප්‍රවර්ධනය පිලිබඳව කෙරෙන ගැඹුරු අධ්‍යයනයක් මගින් හෙලිපෙහෙලි කෙරෙන ඇතැම් පොදු ප්‍රවනතාවන් ඇති බවටත්, එම ප්‍රවනතාවන් තහවුරු කොට අධිකාරිත්වයට පත් කල කල්හි ඒවා මිනිසුන් යම් දෙන ලද ආකාරයන්ගෙන් ක්‍රියා කිරීම සඳහා දිවවීමෙහි සමත් බව එකී අධ්‍යයනයන්ගෙන් ම හෙලි වනු ඇති"[23] බවටත් වූ ප්‍රකල්පිතය යි.

මතු සම්බන්ධයි

සටහන්:

16. (ලන්ඩන් ස්ටයිනි පබ්ලිකේෂන්ස්) 1995 පිටු 17.

17. (ලන්ඩන් යුනිවසිටි ප්‍රෙස්) 1978. පිටු 389-90.

18. -එම- පිටු 390.

19. Collected Works, (එකතු කල කෘති 4 වෙලුම) නිව් යෝර්ක් ඉන්ටර්නැෂනල් පබ්ලිෂර්ස්, 1975- පිටු......

20. Leninism (ලෙනින්වාදය) ඩර්හැම් එන්. සී. ඩියුක් යුනිවර්සිටි ප්‍රෙස් 1996 පිටු-34.

21. -එම- පිටු 173

22. -එම- 174

23. -එම- පිටු-172

© www.wsws.org